

Füzulinin əsərlərində meyvə konsepti

Aynur Mahmud

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan.
E-mail: aynuran@rambler.ru

Annotasiya. Klassik poeziya məişət və adət-ənənələrin təsviri baxımından çox da zəngin material verməyə də, klassik ədəbiyyat nümunələrində məişət və adət-ənənələrin təsviri müəyyən yerə sahibdir.

Klassik ədəbiyyat nümunələrində işlədilən meyvə adlarının birbaşa leksik mənası ilə yanaşı, metafora kimi işlənməsi bu sözlərin dilimizdəki mədəni əhəmiyyətindən xəbər verir. Məqaləmizin mövzusu Füzuli yaradıcılığında meyvə adlarının leksik təsviri, onların xalq arasında ümumi mənə xüsusiyyətləri və üstünlükləridir.

Açar sözlər: konsept, Füzuli, divan ədəbiyyatı, meyvələr, göyərtilər

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 02.02.2022; qəbul edilib – 10.02.2022

Fruits concept in Fuzuli`s works

Aynur Mahmud

Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: aynuran@rambler.ru

Abstract. Divan Poetry does not give very large material in terms of description of everyday life and traditions. But description of daily life and traditions can take place also in Divan Poetry.

The use of fruit names as a metaphor, along with their direct lexical meaning, is an indication of the cultural significance of these words in our language. The subject of our article is the lexical description of fruits, their benefits, common traits among the people in Fuzuli`s works.

Keywords: concept, Fuzuli, divan poetry, fruits, greenery

Article history: received – 02.02.2022; accepted – 10.02.2022

Giriş / Introduction

Müasir dilçilikdə mətnin mədəniyyət daşıyıcısı olmaqla, dil vasitəsilə necə əks olunduğu istiqamətində tədqiqatlar çoxalmışdır. Mətn özü-özlüyündə insanın keçmişi, bu günü, gələcəyi, daxili aləmi, təfəkkür tərzini və s. ilə bir xalqı, insanlığı təmsil edən subyektin dil vahidləri ilə ifadə olunmuş təəcəssümüdür, tarixidir, arxividir. Çünki hər mətnin anonim belə olsa, müəllifi olmuş, hər mətn müəyyən dövrün fə-

səfəsini təmsil etmişdir. Bu baxımdan klassik ədəbiyyatın dilində müəyyən açar sözlərin təyin edilməsi vasitəsilə müəllifin, onun vasitəsilə də həmin dövrün və insanların dil və təfəkkürünün qarşılıqlı əlaqələrini müəyyən etmək faydalı nəticələr əldə etməyə kömək edir. “Cəmiyyətin həyatı ilə onun danışdığı dilin lüğət tərkibi arasında çox sıx əlaqə var. Bu, həyatın daxili və xarici tərəfinə eyni dərəcədə aiddir” [12, s.14].

Klassik ədəbiyyatın dilində tez-tez istifadə edilən, bir çox şair tərəfindən ənənəvi şəkildə işlədilən sözlər var. Belə sözlərdən olan meyvə ad-

ları klassik ədəbiyyatda daha çox bədii təsvir vasitəsi olaraq işlədilmişdir.

Əsas hissə / Main Part

Divan ədəbiyyatının reallığı, ətraf mühiti təsvir baxımından axsadıdığı dəfələrlə qeyd edilmişdir. Bu ədəbiyyatın ideal olanı reallıqla əlaqəsiz və yaxud az əlaqədar təsvir etməsi fikri, rəyimizcə, bu istiqamətdə olan ifrat düşüncənin nəticəsində meydana gəlmişdir. Divan ədəbiyyatı reallığı təfərrüatı ilə təsvir etməyə qadir bir ədəbiyyatdır. Burada şairin yaşadığı dövr, cəmiyyət, mühit, hadisələr və s. ilə əlaqədar məlumatlar mövcuddur. Divan şairləri cəmiyyət və təbiətin içindəki şəxsiyyətlər olaraq, sənətlərində təbiətdə var olan meyvələrdən də yararlanmışlar; düşüncələrinin bir çoxunu meyvələrin ağacları, şəkilləri, rəngləri, dadları, çiçəkləri, funksiyaları ilə, cəmiyyətdə meyvələr ətrafında yaranan inanc və qəbul edilənlər çərçivəsində ifadə imkanını tapmışlar [8, s.370].

Divan şairi çevrəsində gördüyü, istifadə etdiyi və bilik sahəsi içində olan hər şeylə yaxından maraqlanmış, onları çox yaxşı nəzərdən keçirmiş, xəyal və sənətkarlıq gücü ilə yoğuraraq divan şeirinin sənət anlayışına uyğun olaraq ifadə etmişdir [10, s.322]. Divan ədəbiyyatında meyvə və səbzələrin təsviri, xatırladılması əsərin yazıldığı dövrdə bu bitkilərin adları, növləri, istifadəsi haqqında məlumatlarla yanaşı, bizə onların hansı xassələrinə görə ədəbiyyatda işlədilməsi barədə biliklər də verir. Sosial həyatla müəyyən baxımdan əlaqədar olan meyvə və səbzələrin, coğrafi yayılması, yetişdirilməsi, istifadəsi və s. bu kimi məsələlərin orta əsrlərdəki vəziyyəti ilə əlaqədar divan ədəbiyyatında bəzi məlumatlar vardır. Bunlar, faktlar göstərilməklə qeyd edilən tarixi məlumatlar olmasa da, müəyyən bir meyvə, səbzə, onların adları, növləri haqqında bəhs edilən mənbələrdir. Qısaca söyləmək gərəkse, divan şairləri insanlar üçün çox tərəfdən yararları olan meyvələri, həm bu yararları, həm də bu yararlarıyla bağlı olaraq mücərrəd və konkret çox fərqli ünsürlərlə əlaqələndirərək şeirlərində əks etdirmişlər [3, s.220].

Divan ədəbiyyatında meyvə və səbzələrin adları, keyfiyyətləri və faydalarının qeyd edildi-

yi əsərlərə tez-tez rast gəlmək mümkündür. Burada açıq-aşkar üstünlük meyvələrin tərəfindədir. Divan ədəbiyyatında səbzələrə nisbətən meyvələrə daha çox müraciət edilir. Ədəbiyyatda meyvələr və səbzələr, əsasən, bənzətmələr yaratmaq üçün işlədilmişdir. Burada meyvənin rəngi, dadı, qoxusu, ölçüsü və s. xüsusiyyətləri bənzətmə obyektinə çevrilmişdir. Lakin istənilən halda klassik ədəbiyyatda işlədilən meyvə konsepti oxucu üçün məlum, tanış mənanı əks etdirmişdir.

Füzuli meyvələr haqqında

Meyvə və səbzə mövzusu ilə bağlı Füzuli yaradıcılığında **meyvə, səbzə, bar, səmər, barvər** kimi sözlər işlədilir. Şair bu kəlmələrə təbiət hadisəsinin təsviri, bu təsvirin bənzətmə kimi istifadəsi üçün müraciət edir.

*Meyvə ol sultani-adildir nihali-dövlətə,
Sabiqən gəlmiş salətini-fələkmiqdar gül.*

*Nola gər sabiqlər oldisə fəna, oldur qərəz,
Meyvə göstərdikdə tökmək rəsmidir aşcar
gül. [7, s.48]*

Şair “Gül” qəsidəsində ağacdən gülün tökülməsi ilə meyvənin görünməsi hadisəsinin təsvirini verir. Güllərdən məqsədin meyvə olması fikri burada əsasdır. Bu təbiət hadisəsi vasitəsilə bənzətmə yaratmaqla şair, Məhəmməd Peyğəmbərin yaradılmışların ən üstünü, məqsəd olduğu fikrini bədii şəkildə ifadə edir.

Bir başqa əsərində Füzuli yalnız çiçəklərini tökdükdən sonra bir ağacın meyvə verə biləcəyini vurğulayır.

*Tükənməyincə kəvakib, günəş tülü' etməz,
Tökülməyincə şükufə, nihəl bər verməz.*

[5, s.354]

Lakin Füzuli “Şikayətnamə”sində hər çiçəyin də meyvə gətirə bilməyəcəyini bəyan edir.

Şair meyvəsiz bitkini məhv olmuş, boşa çıxmış ümidləri ilə müqayisədə təsvir edir.

*Bağlamaz hər şükufə meyveyi-tər,
Əksəri bitdigi yerində itər.* [6, s.300]

“Leyli və Məcnun” məsnəvisindən olan aşığdakı beytdə şair, səmər kəlməsi ilə valideyn üçün məcazi mənada “meyvə” sayılacaq övladını ifadə edir.

*Nəxli-əməlim səmər veribdir,
İyzəd mənə bir gühər veribdir.* [6, s.82]

Eyni şəkildə barvər kəlməsinin məhsuldar, meyvə verən mənada işlədildiyini aşağıdakı beytdə də izləyə bilərik.

*Qansı bağı var bir nəxli, qədin tək barvər,
Qansı nəxlin hasili sibi-zənəxdənincə var?*
[5, s.115]

Qəm, kədər təsvirində misli-bərabəri olmayan Füzuli bu vəziyyətin ifadəsində meyvə kəlməsindən də yan keçməmişdir.

*Ey Füzuli, çox məlamətdən məni mən' etmə
kim,
Mən nihali-gülşəni-dərdəm, məlamətdir
bərim.* [5, s.219]

Şairin qələmində, dərd gülşəninin ağacı olan aşıqın barı yalnız məzəmmətdir, qınaqdır. Aşıqın göz yaşları ilə bəslədiyi ağacın meyvəsi də dərdədən yoğrulmuşdur.

*Fəryad ki, bər vermədi bidaddən özgə,
Göz yaşı ilə bəslədigim türfə nihəlim.*
[5, s.218]

Başqa bir beytdə meyvə insanın ağzından çıxan acı sözdür.

*Acıtdı məni, acı söziün, tünd nigahın,
Ey nəxli-mələhət, nə bəla, təlx bərin var!*
[5, s.118]

Gördüyümüz kimi, Füzuli yaradıcılığında meyvə və onu ifadə edən sözlər fərqli məqsəd-

lərlə işlədilsə də, reallığa, həqiqi mənada meyvə anlayışına uyğun olaraq bənzətmə və müqayisələr üçün zəmin yaradır.

Füzuli yaradıcılığında səbzə kəlməsi bu gün Türkiyədə işlədilən mənada deyil, çəmənlik, yaşıllıq, ot mənalarında istifadə edilib.

*Çəməndə paybusından olubdur səbzələr
xürrəm,
Həman bir səbzəcə olmağa aləmdə bitər,
aşıq.* [5, s.179]

Eləcə də bu gün Azərbaycanda tərəvəzlərin yetişdirildiyi yer anlamına gələn bostan sözü, Füzuli yaradıcılığında klassik ədəbiyyatdakı anlamına uyğun şəkildədir. Burada bostan – bağ, bağça anlamındadır.

*Şərh etdi qəmini busitanə:
"K'ey bağ, nədir bu ahi-sərdin?
Mən xəstəyə zahir eylə dərdin!
Mən dəxi sərtin kimi nizarəm.* [6, s.209]

Qeyd etməliyik ki, “Söhbətül-əsmar”da şairin türkcə əsərlərində rast gəlmədiyimiz meyvə və səbzə adlarına təsadüf edilir və onlar sayca da çoxluq təşkil edirlər. Füzulinin türkcə əsərlərində işlədilən meyvə və səbzə ilə əlaqədar beyləri nəzərdən keçirək.

Əngür, İnəb – Şairin yaradıcılığında üzüm və onunla bağlı anlayışlar çox işlədilir. Üzüm kəlməsinə Füzuli yaradıcılığında rast gəlməsək də, şair bu meyvə adının daha çox fars qarşılığından - əngür, bir yerdə isə ərəb qarşılığından - inəb sözündən istifadə edir.

*Türfə adı zəmanə məşhuri,
Ləqəbi Badə, əsli ənguri.* [6, s.233]

Divan ədəbiyyatında şərab anlayışının xüsusi yeri vardır. Diqqət yetirsək görürük ki, Füzuli yaradıcılığında da üzüm kəlməsi, əsasən, şərabla əlaqədar olaraq işlədilir.

*Həmsöhbət oldu daneyi-əngür zahidə,
Əsli budur ki, oxudular badəni həram.*
[5, s.215]

Füzuli qitələrindən birində, katibin şərab içib yazdığına görə nüsxəsinin fəsadlı, eyb olduğundan bəhs edir. Burada şair, eyb və inəb sözlərinin eyni yazılışından, aralarında yalnız nöqtə fərqi olduğundan məharətlə istifadə etmişdir.

*Təbbət yəda katibin lov lahü ma xəribət,
Mə'murətün ussisət bil-qələmi vəl-ədəbi.
Ərdət minəl-xəmri fil-ifsadi nüsxətuhu
Təstəzhirül-eybə təğyirən minəl-'inəbi.
Qələm olsun ali ol katibi-bədtəhririn,
Ki, fəsadi-rəqəmi suzumuzu şur eylər.*

[5, s.32]

Tak – Meynə, tənək üzümə bağlı anlayışlardan biri kimi Füzuli əsərlərində bir neçə dəfə işlədilir. Meynə ağacının qübbə, çardaq, eyvan kimi tikililərin üzərinə sarmaşmasını da Füzuli təsvirləri arasında yer almışdır.

*Məst can verdim, məzarım üzrə tə'zim eyləyib,
Qübbə yapıb daneyi-əngur, eyvan tutdu tak.*

[5, s.196]

Və yaxud

*Can verir rayiheyi-türbəti-pakin, ey tak,
Nəvvər-Əllahu ləkəl-əzrə, səq-Əllahu sərək.*

[5, s.185]

Qora – yetişməmiş üzümə bağlı bu anlayışa Füzulinin Türkcə əsərlərində bir yerdə rastlaşırıq.

*Şəfqətü qəhr ilədir bir sayəgüstər nəxl kim,
Təkdir əsli, verir həm qürə, həm əngur bar.*

[7, s.124]

Qəsidənin bu beytində kal üzümün – qoranın yetişmiş üzümə qarşılaşdırılması onların vahid mənbədən gəldiklərinə, əsillərinin eyni olduqlarına işarə edir. Bununla da qəsidədə nəzərdə tutulan məzmunu qüvvətləndirmək üçün şair belə bir bənzətmə yaratmışdır. “Metafora, ilk növbədə, müəyyən bir predmetin və ya hadisənin fərdiliyini göstərmək, onun təkrarsızlığını çatdırmaq üsuludur” [1, s.348].

Sirkə – üzümdən əldə edilən məhsullardan biri kimi sirkə tündləşmiş, vaxtı ötmüş şərab ki-

mi Füzulinin “Bəngü Badə” əsərində qarşımıza çıxır. Şair, atalar sözünün bu məzmununa uyğunluğundan ustalıqla bəhrələnməmişdir. Burada “Sirkə nə qədər tünd olarsa, öz qabını sındırar” atalar sözü özünəməxsus şəkildə qarşımıza çıxır.

*Sirkə səndən dönəndə tapdı qəbul,
Məclisi-ehli-şər'a rahi-vüsul.
Bisəbəb hərzə-hərzə qılma qəzəb,
Şişəni çalma daşa, saxla ədəb. [6, s.250]*

Nəxl, xurma, rütəb – Füzulinin əsərlərində işləkliyinə görə ön sırada dayanan nəxl – xurma ağacı, əsas mənası ilə yanaşı, sadəcə ağac kimi də istifadə olunur.

*Filməsəl, hər sətri bir nəxli-məarif meyvəsi,
Mücmələ, hər ləfzi bir dürri-məani gövhəri.*

[6, s.305]

Xurma ağacının dindəki yeri və mahiyyəti Füzulinin əsərlərində də diqqətdən kənar qalmır.

*Sən verirən yazığa, bikəsə aləmdə qida,
Necə xurma ağacından yedi ruzi Məryəm.*

[7, s.214]

yaxud

*Təəccüb eyləmə rəmzinə xurma danəsinin
Ki, nəxli-mö'cüzünün vardı min belə səməri.*

[7, s.161]

Turunc – Portağallar fəsiləsindən olan bu meyvə Füzulinin türkcə əsərlərində az işlədilənlərdən biridir. İşlədildiyi mətnlərdə onunla yanaşı, başqa meyvələr də xatırlanır.

*Əgər küdurəti-kufbeyi-əhzan dəfinə əziməti-
bustan müsəmməm olunsa, bu fəraq əsərindən
sinəyi-cuyibar çak və didəyi-övz nənmək və ni-
hali-turunc turşruy və nəxli-xurma pərişanmuy
görünüb nə səbzələrdə fəraqdan bir rəng bulunur
və nə bülbüllərdə nişatdan bir ahəng [6, s.306].*

Sib – alma Füzulinin türkcə əsərlərində farsca adı ilə qeyd olunur. Bu beytdə çənənin alma-ya bənzədilməsi, ənənəvi şəkildə klassik ədə-

biyyatda işlədilməsinə uyğunluğu ilə diqqət çəkir.

*Şümşadi-lətifinə mürəkkəb,
Sibi-zənaxü turunci-ğəbğəb.* [6, s.49-50]

Limu – limon

*Nüql ilə dolmuş idi gül təbəqi,
Qürsi-limu töküb səmən vərəqi.* [6, s.232]

Badam – Bu beytdə badam kəlməsi maraqlı şəkildə işlədilmişdir. Füzulinin türkcə əsərlərində yalnız bir yerdə rastlaşdığımız badam, qabığı soyulmuş vəziyyətdə təsvir edilir.

*Nilgun futəyə sardı bədəni-üryanın,
San bənəfsə içinə düşdü müqəşşər badam.*
[5, s.234]

Püstə – Klassik ədəbiyyatda sevgilinin ağzını püstəylə (fıstıq) müqayisəsi ənənəvidir. Füzulinin türkcə əsərlərində püstə kəlməsi bir dəfə və ənənə daxilində işlədilmişdir.

*Bir püstə gördüm bu dürci-dəhəndir –
dedim, dedi:
Yox, yox, dəvayi-dərdi-nihanındürür sənini!*
[5, s.339]

Reyhan – Yeyilən ətirli ot olan reyhan Füzuli yaradıcılığında yeyilən yönü ilə deyil, daha çox bağda çiçəklər arasında bitən ətirli, rayihəli ot kimi diqqət çəkir.

*Yığıldı nəstərənü susənü gülü lalə,
Dərildi nərgisü nəsrinü sünbülü reyhan.*
[7, s.122]

Yaxud

*Fəzilət ol degil kim, səfheyi-gülzarı
doldurdu,
Bəhari-ələmərə sünbülü nəsrinü reyhandan.*
[7, s.134]

Xaşxaş – Divan şeirində az sayda beytdə “qabığının cızılaraq afyon əldə edilməsi, kiçik danələrdən ibarət olması və narkotik xüsusiyyətinin olması” [2, s.81-96] baxımından işlədilmişdir.

*Qətrə-qətrə həkimi-əflak
Xaşxaşlarında tutdu tiryak.* [6, s.169]

Bəng – “Bəngü Badə” əsərində yalnız bir yerdə narkotik hesab edilən bəngdən bitki kimi söz açılır.

*Olma nigərani-səbzeyi-bəng,
K'ayineyi-dininə sahr jəng!* [6, s.21]

Nəticə / Conclusion

Füzulinin əsərlərində meyvə və səbzələrə sayca az təsadüf edilsə də, onlar təsvir rəngarəngliyi ilə seçilir. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi üçün qida və yemək, bədii ədəbiyyatda simvol və metafora kimi maraqlıdır. Yemək və qidanın obraz və metaforları düşündüyümüzədən də çox şey ifadə edir [9]. Füzuli yaradıcılığında meyvə və səbzənin təsviri, əsasən, onun yeyəcək kimi istifadəsinə deyil, estetik yönə, şairənə görüşə əsaslanır.

Füzulinin meyvə adlarını kontekst daxilində istifadəsi bir daha təsdiq edir ki, konseptlərin

dilin mədəniyyət, mədəni yaddaş ilə əlaqəsi sarsılmazdır. “Dil mədəniyyətdən, yəni həyat tərzimizi səciyyələndirən praktiki bacarıq və ideyaların sosial miras olan məcmusundan kənarında mövcud deyil” [11, s.185]. Füzulinin əsərlərindən gətirdiyimiz nümunələrə əsaslanaraq deyə bilərik ki, meyvə adlarının istifadəsi Azərbaycan dilinin xalqın mədəniyyətinin ifadəsi kimi qarşımıza çıxır. Meyvə adlarının birbaşa leksik mənası ilə yanaşı, məcaz kimi istifadəsi dilimizdə bu sözlərin mədəni əhəmiyyətli məzmununun olduğunu göstəricisidir.

Ədəbiyyat / References

1. Bayram Yavuz. "Divan Siirinde Tarımsal Ürünler". Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Özel Sayı. Ankara, 2007.
2. Bayram Yavuz. "Klasik Türk Şairlerinin Gözüyle Meyveler". Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 2/4 Fall, 2007.
3. Copluoğlu Fazilet. "Nedim Divani'nda Meyveler". Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/5 Fall, 2008.
4. Füzuli Məhəmməd. Əsərləri. Altı cilddə, I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
5. Füzuli Məhəmməd. Əsərləri. Altı cilddə, II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
6. Füzuli Məhəmməd. Əsərləri. Altı cilddə, IV cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
7. Gulhan Abdulkərim. "Divan Siirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar". Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/5 Fall, 2008.
8. Lahikainen Johanna. "Images of food and eating in Margaret Atwood's novels". The 5th European Feminist Research Conference Lund University, Sweden August 20-24, 2003.
9. Sefercioğlu M. Nejat, "Meyve Redifli Gazeller". Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/5 Fall, 2008.
10. Арутюнова Нина Давыдовна. Язык и мир человека. Москва: Языки русской культуры, 1999.
11. Вежбицкая Анна. Понимание культур через посредство ключевых слов. Москва: Языки славянской культуры, 2001.
12. Сепир Эдвард. Язык, раса и культура // Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва: Прогресс, 1993.

Концепция фруктов в творчестве Физули

Айнур Махмуд

Доктор философии по филологии

Институт языкознания имени Насими НАНА. Азербайджан.

E-mail: aynuran@rambler.ru

Резюме. Поэзия дивана дает не очень богатый материал в плане описания быта и традиций. Но описание быта и традиций имеет место и в поэзии дивана. Использование названий фруктов в качестве метафоры, наряду с их прямым лексическим значением, свидетельствует о культурной значимости этих слов в нашем языке. Темой статьи является лексическое описание имен фруктов, их преимуществ, общих черт значения среди народа в произведениях Физули.

Ключевые слова: концепт, Физули, литература дивана, фрукты, зелень